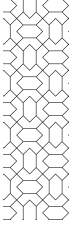


CITATION

Erdal, Muhammet Ali, "Updating the Judgements of the Qur'an With the Changing Circumstances: Omar Example", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZIFDER]*, 13, 13 (2018/13) pp. 213-231



ŞARTLARIN DEĞİŞMESİYLE KUR'AN AHKÂMININ GÜNCELLENMESİ: HZ. ÖMER ÖRNEĞİ*

Updating the Judgements of the Qur'an With the Changing Circumstances:
Omar Example

Muhammet Ali ERDAL

Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.
Lecturer, Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies,
m. ali. erdal@bozok.edu.tr; Orcid: 0000-0001-6320-2580.

Öz

Hz. Ömer İslam tarihinde müstesna bir yeri bulunan, İslamî ilimlerde ve başta Kur'an/ tefsir yorumlarında temayüz etmiş en önemli kişiliklerdendir. İslam'ı kabul ettikten sonra Hz. Peygamber'in ashâbı arasında eşsiz bir konuma sahip olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatı öncesi ve sonrasında yaşadığıyla, Kur'an ve Sünnetteki hükümlere bağlılığıyla ve hilafet dönemindeki hassas ve dengeli yönetim anlayışıyla büyüklüğünü ispat etmiştir. Bütün bunların yanı sıra Hz. Ömer, Kur'an'ın nüzul sürecindeki olgu ve olaylara vukufiyeti ve her planda dillendirmekten çekinmediği özgün fikir ve içtihatlarıyla, fihhi derinliği olduğunu da göstermiştir.

Bu makalede değişen zaman ve şartlara göre Hz. Ömer'in Kur'an'ın bazı hükümlerini uygulamaması ya da ayetlerde belirtilenden farklı şekilde uygulaması gibi içtihat ve yorumlarıyla ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Söz konusu içtihatlarla ilgili rivayetlerden Hz. Ömer'in Kur'an'daki herhangi bir ayetin hükmünü iptal etmediği, sadece askıya aldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Hz. Ömer, hüküm, içtihat, yorum, zaman, güncelleme.

UPDATING THE JUDGEMENTS OF THE QUR'AN WITH THE CHANGING CIRCUMSTANCES: OMAR EXAMPLE

Abstract

Omar is one of the most important personalities with an exceptional position in Islamic history and which has come to the fore in Islamic sciences and especially in the Qur'an/ tafsir interpretations. After accepting Islam, he gained a unique position among the companions of the Prophet. Omar proved his greatness with his life before and after the death of the Prophet, his devotion to the Qur'an and the Sunnah, and his understanding of the delicate and balanced administration during the caliphate period. Besides all this, Omar also showed that he had a depth of fiqh with his deep understanding about facts and events in the process of the nuzul and with original opinions and jurisprudences, which he had never hesitated to express in every plan.

This article contains narrations about the interpretations of Omar and the jurisprudence of him according to the changing time and circumstances, such as not applying certain judgements of the Qur'an or applying them in a different way. It was concluded from these narrations about the jurisprudences that Omar did not cancel the judgement of any verse in the Qur'an, but only suspended it.

Keywords: Tafsir, Omar, judgement, jurisprudence, interpretation, time, update.

* Bu makale, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında hazırlanan *Hz. Ömer'in Tefsir Rivayetleri* adlı yüksek lisans tezinin faydalanılarak hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Erdal, Muhammet Ali, "Şartların Değişmesiyle Kur'an Ahkâmının Güncellenmesi: Hz. Ömer Örneği", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZIFDER]*, 13, 13 (2018/13) ss. 213-231.

Makale Geliş T: 18/05/2018, **Kabul T:** 27/05/2018.

Giriş

İslamiyetle müşerref olduğu andan itibaren hayatının son anına kadar hiçbir zaman Kur'an'dan uzak kalmamış olan Hz. Ömer, söylediği bütün sözlerinde ve yerine getirdiği bütün eylemlerinde ilahî kelâmı/hitabı kendisine rehber edinmiştir. Bununla birlikte Kur'an'ın vermek istediği temel mesajın mahiyetini özümsemiş, hatta bir bakıma vahiy-le empati/duygudaşlık kurabilmiştir. Neticede Hz. Ömer'in görüş belirttiği pek çok meseleye dair nazil olan ayetlerin onu destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

Hz. Ömer, Kur'an'ın anlam ve tefsiriyle/yorumuyla yakından ilgilenmiş, Kur'an'dan bir ayeti açıklarken öncelikle başka ayetlere başvurmuş, ardından Hz. Peygamber'in hadislerine müracaat etmiştir. Hz. Ömer toplumda Kur'an'ı kâmil manada anlama ve yorumlama bilincini aşlamak için çeşitli çalışmalar yaparak tefsir ilminin teşekkülüne önemli katkılarda bulunmuştur. Yine ilmî derinliğine ve engin zekâsına dayanarak ortaya koyduğu, asırlar boyunca adının anılmasına vesile olacak özgün içtihat ve uygulamalarıyla ön plana çıkmıştır.

Hz. Ömer'in hilafeti esnasında gerçekleştirdiği birtakım uygulamaları ve özgün içtihatları, ilk bakışta Kur'an'ın ilgili konuya dair açık beyanlarına muhalif görünmektedir. Nitekim Kur'an'daki hükümlerin güncel değerine ilişkin tartışma ve değerlendirmelerde referans kabul edilen, zekâtan müellefe-i kulûb'a pay verilmemesi, hırsızlıkla ilgili had cezasının uygulanmaması, mut'a nikâhının yasaklanması gibi Hz. Ömer'e ait uygulamalar hep dikkat çekmiş ve özellikle son dönemdeki Kur'an hükümlerinin tarihselliğine dair tartışmalarda sıklıkla söz konusu edilmiştir.

1. Müellefe-i Kulûb'a Zekât'tan Pay Verilmemesi

Kur'an'da, (et-Tevbe 9/60. ayette)¹ zekâta tabi kimseler sekiz grup olarak belirlenmiş ve bunlardan birisi de “müellefe-i kulûb” (kalpleri

¹ “Allah'ın kesin hükmü uyarınca zekât malları aslında fakirlerin, düşkünlerin, zekât mallarını toplayanların, kalpleri Müslümanlığa ısındırılacak kimselerin, hürriyetine kavuşmak için belli bir bedel karşılığında efendisiyle sözleşme yapan kölelerin, borçluların, Allah yolunda cihad edenlerin ve yolda kalmış ihtiyaç sahiplerinin hakkıdır. Allah her şeyi bilen, her şeyi yerli yerince yapıp edendir”. Meal için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Mealî*, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014), 231.

İslam'a ısındırılacaklar) olarak zikredilmiştir. Söz konusu ayetin hükmü gereği gerek kötülüklerinden emin olmak gerekse kalplerini İslam'a ısındırmak maksadıyla Hz. Peygamber döneminde müellefe-i kulûb kapsamındaki pek çok kişiye maddi yardım yapılmış ve bu siyaset vesilesiyle önemli ve olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Hz. Ebû Bekr'in ilk dönemlerinde de Hz. Peygamber'in bu uygulamasına devam edilmiştir.² Fakat belli bir süre sonra, yine müellefe-i kulûb kabul edilerek Hz. Peygamber döneminden beri bu fondan yararlanan iki kişiye Hz. Ebû Bekr'in aynı şekilde yardım etmesine -dönemin şûra üyelerinden olan- Hz. Ömer karşı çıkmıştır. Onun bu çıkışına sebep olarak ileri sürdüğü gerekçe ise İslam dininin güçlenmesi neticesinde Müslümanların kuvvetlenmesi ve böylece onlara ihtiyaç kalmadığı düşüncesidir. Rivayete göre konuyla ilgili hadise şöyle gerçekleşmiştir: "Temîm kabilesi reislerinden Akra' b. Hâbis ile Fezâre kabilesi reislerinden Uyeyne b. Hısn Hz. Ebû Bekr'e gelerek devlete ait çorak bir arazi parçasının kendilerine verilmesini talep ederler. Hz. Ebû Bekr bu isteği kabul ederek şahit olsun diye araziye onlara verdiğiine dair bir yazı verir ve onları Hz. Ömer'e gönderir. Hz. Ömer bu yazıyı okuyunca belgeyi yırtıp atar ve: 'Bu, Hz. Peygamber'in kalplerinizi kazanmak amacıyla size verdiği bir şeydi. Bugün ise Allah İslam'ı aziz kıldı ve size ihtiyaç bırakmadı. İslam'da sebat ederseniz ne âlâ! Aksi takdirde aramızda kılıçlar konuşur. İslam için kimseye bir şey vermeyiz. Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin' der".³

Aslında hadisenin Hz. Ömer'in halifeliği esnasında gerçekleştiği yönünde yaygın kanaat bulunmasına rağmen, olayın Hz. Ebû Bekr'in hilafeti döneminde meydana gelmiş olması gayet önemlidir. Zira konuya dair ortaya konulan iddialarda ve Kur'an ahkâmının güncellenebileceğine dair süregelen tartışmalarda bu uygulamanın Hz. Ömer'in hilafeti zamanında meydana geldiği ileri sürülmektedir. Oysa bu durum

² Cengiz Kallek, "Müellefe-i Kulûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31 (İstanbul: TDV Yay., 2006), 475.

³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an* (Kahire: Merkezü'l-bühûs ve'd-dirâsâti'l-'Arabîyyeti'l-İslâmiyye, 2001), 11: 522; Şemseddin es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1989), 3: 9; Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î' fi tertibi's-şerâ'î'* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986), 2: 45.

da gösteriyor ki vukû bulan hadisede karar mercii Hz. Ömer değil Hz. Ebû Bekr'dir. Nitekim dönemin halifesi Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer'in özgün yorumunu ve bu kişilere yönelik önerisini yerinde ve isabetli bulmuş olacak ki, daha önce onların talebini kabul edip kendilerine yazılı belge verse dahi tamamen olmasa da özellikle bu şahısların zekât payını vermemiştir. Gerçek şu ki Hz. Ömer'in söz konusu teklifi ve Hz. Ebû Bekr'in onayıyla mevzuun böylece hükme bağlanmasına sahabe itiraz etmemiş, yani bir nevi sükûtî icmâ gerçekleşmiştir.⁴

Hz. Ömer'in sözlerinden de anlaşıldığı üzere ortaya çıkan başka bir nokta ise burada istenilen şeyin zekât payı olmadığıdır. Her ne kadar Hz. Ömer'in söz konusu sınıf kapsamında olup da toprak isteyen bu kişilere verdiği cevaptan onların zekâtтан payını iptal ettiği gibi bir sonuç anlaşılrsa da gerçekte meselenin zekât payıyla değil de sadece bir toprak parçasıyla alakalı olduğu söylenilebilir.⁵ Esasen müellefe-i kulûb kapsamında olduğu düşünülen bu kimselere toprak parçası veya herhangi bir pay verilmemesine sebep teşkil eden İslam'ın yücelmesi ve Müslümanların güçlenmiş olması düşüncesi izafidir/geçicidir. Öyle görünüyor ki Hz. Ömer, konu edilen kişilerde bir takım olumlu ilerlemeler sezmiş olmalı ki bu kimseler ve benzerlerinin menfaatçi bir sınıf oluşturmasını engellemek istemiştir.⁶

Bununla birlikte Hz. Ömer kendi hilafeti döneminde Kur'an'da (et-Tevbe 9/60. ayette) belirtilen sınıflardan birinci sıradaki fakiri "Müslümanlar'ın fakiri", ikinci sıradaki miskini ise "Ehl-i Kitab'ın fakiri" şeklinde yorumlamış ve bu sınıflara dâhil olup da zekât payı alabilen gayr-i müslimlerden cizye alınamayacağını ifade etmiştir.⁷ Onun bu görüşü/yorumu ile ilgili rivayet şöyledir: "Bir gün kimsesiz ve sokakta kalmış Ehl-i Kitab'tan bir adam Hz. Ömer'le karşılaşır. Adam karşısındakinin Hz. Ömer olduğunu anlar ve 'Beni perişan ettiniz, benden ciz-

⁴ Ali Galip Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu -Hz. Ömer Örneği-*, (İstanbul: Rağbet Yay., 2009), 249-251.

⁵ Saffet Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006): 18-48.

⁶ Kallek, "Müellefe-i Kulûb", 475.

⁷ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Kahire: Merkezü hicr, 2003), 7: 411; Buradaki çıkarım için bkz. Davut Şahin, "Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi" (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 231.

ye alıyorsunuz, gözlerim görmüyor, bana bir şey veren de yok' diyerek serzenişte bulunur. Hz. Ömer de o kişi için, 'Bu Allah'ın ayetinde (et-Tevbe 9/60) bahsedilen 'miskinler'dendir' diyerek bu kişinin ihtiyaçlarının karşılanmasını ve geçiminin temin edilmesini emreder"⁸

Buna göre Hz. Ömer'in gayr-i müslim yoksul vatandaşları ilgili ayette zekât verilebilecek gruplardan birisi olarak sayılan "miskin"lerden kabul etmesine rağmen aynı hakkı yine ilgili ayette adı geçen müellefe-i kulûb'a vermemesi düşünülemez. Çünkü onun anladığı/yorumladığı manada müellefe-i kulûb, miskinlere göre daha hayati bir mana ifade etmektedir.⁹

İşte bu sebeptendir ki Hz. Ömer, kendi halifeliği zamanında bu kapsama girebilecek kimseleri görmezden gelmemiş hatta rivayete göre Müslümanları hicvetmemesine karşılık o dönemdeki Arapların en güçlü hicivcilerinden birisi olan Hutay'e'ye 3. 000 dirhem gibi fazlaca bir miktarda pay vermiştir.¹⁰ Bu olay da göstermektedir ki ihtiyaç durumunda yahut gerekli şartlar hasıl olduğunda, Hz. Ömer bu fonu kullanmış, yani müellefe-i kulûb'un payını bütünüyle iptal etmemiştir.

Netice itibarıyla Hz. Ömer müellefe-i kulûb'un zekâttan payı olduğu belirten ilgili ayetin (et-Tevbe 9/60) hükmüne aykırı bir yorum ve tasarrufta bulunmamıştır. Bununla birlikte onun konuyla ilgili uygulaması Kur'an'ın bu meselede ortaya koyduğu hükmün ilelebet ortadan kaldırılması veya iptal edilmesi değil, bir süreliğine uygulanmamasıdır. Yani duruma ve şartlara göre müellefe-i kulûb kabul edilenlere tekrar zekât payı tahsis edilebilir. Zira Hz. Ömer döneminden sonra yeri geldiğinde bu uygulama yeniden hayat bulmuş ve bir şekilde bu kapsama giren kimselere zekât payı verilmiştir. Mesela, Halife Ömer b. Abdilaziz bu sınıftan kabul edilen bir patriğe zekâttan pay olmak üzere 1. 000 dinar vermiştir.¹¹

Bununla beraber Hz. Ömer'in söz konusu içtihadı mübah alanında bir uygulama olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla "Hz. Ömer açık

⁸ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 7: 410-411.

⁹ Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi", 26.

¹⁰ Zülfişkar Tüccar, "Hutay'e", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18, (İstanbul: TDV Yay., 1998), 424.

¹¹ Muhsin Koçak, "Hz. Ömer ve Fıkhi", (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1988), 112.

Kur'an nassı ortadayken farzı/emri ya da Kur'an'da açıkça ifade edilmiş bir hükmü yok saymıştır" diyemeyiz. Esasen zekât vermek farz, zekât verilecek sekiz sınıftan birisini seçmek mübahtır. Bu seçim ise zekât verenin kendi tercihine bırakılmıştır. Buna göre "Hz. Ömer kendi döneminde 'müellefe-i kulûb'u tercih etmemiştir' diyebiliriz.¹²

2. Sıra Dışı Durumlarda Had Cezasının Uygulanmaması

Hz. Ömer'e özgü içtihatlardan en meşhuru ve belki de en önemlisi Kur'an'ın açık ve bağlayıcı hükmüne rağmen hırsızlık suçu işleyen kişilerin ellerinin kesilmemesidir. Söz konusu hükmün belirlendiği ayetlerde mealen şöyle denilmiştir: "(Ey Mü'minler!) Erkek olsun, kadın olsun hırsızlık yapanların (sağ) ellerini, işledikleri bu suça karşılık Allah'tan ibretlik bir ceza olmak üzere kesin. Allah üstün kudret sahibidir; her hükmü ve fiili mutlak isabetlidir. Her kim hırsızlık yaptıktan sonra pişmanlık duyup tövbe eder ve kendisini islah ederse, Allah onun tövbesini kabul buyurur. Çünkü Allah çok affedici, çok merhametlidir" (el-Mâide 5/38-39).¹³

Hz. Ömer, ilgili ayetin açık hükmüne rağmen halifeliği zamanında bir takım sebeplere binaen hırsızın elini kesme cezasını uygulamamıştır. Bu sebeplerin en mühim olanı Hz. Ömer'in halifeliğinde ortaya çıkan "a'vâmu'r-ramâde/mecâ'a ve'l-kaht" denilen, iki-üç yıl yahut beş-altı yıl devam ettiği belirtilen kuraklık ve kıtlık dönemidir. İnsanlar bu yıllardan o kadar olumsuz etkilenmiştir ki bunu ifade etmek için "a'vâmu'r-ramâde" (yakıp kül eden/kasıp kavuran) anlamındaki tabiri kullanmışlardır. Rivayetlere göre hicrî 17 yahut 18 yılı bu yılların en şiddetlisi olmuştur.¹⁴ Zira tarihçi İbn Sa'd'ın naklettiğine göre hicrî 18 yılında şiddetli bir kıtlık olmuş, kuraklık nedeniyle toprak kül rengine benzer şekilde simsiyah olmuş ve bu sebeple bu yıla "âmu'r-ramâde" denilmiş ve bu durum yaklaşık dokuz ay sürmüştür.¹⁵

¹² Orhan Çeker, "Prof. Dr. Saffet Köse'nin 'Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış' Başlıklı Makalesi Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006), 53.

¹³ Meal için bkz. Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, 147.

¹⁴ Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi", 31-32.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Kahire: Mektebetü'l-hancı, 2001), 3: 288. Bkz. Mustafa Necati Barış, "Câhiliyeden Hz. Ömer Döneminin Sonuna kadar Yargı", (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2013), 130.

Dönemin halifesi Hz. Ömer'in kanaatiyle imkânsızlıklar ve sıkıntılarla dolu bir ortamda hırsızlık suçu sebebiyle verilecek ceza uygulanmamış ve bu duruma gerekçe olarak da, "Biz kıtlığın hüküm sürdüğü senede hırsızlık için had cezası uygulamayız" ifadesi kullanılmıştır.¹⁶ İlgili rivayete göre olay şöyle gerçekleşmiştir: "Hâtıb b. Ebî Belte'a'nın köleleri tarafından Müzeyne kabilesinden bir adamın devesi çalınıp yenmek için kesilince durum Halife Hz. Ömer'e iletilmiş, köleler de yaptıklarını itiraf edip suçları kesinleşince halife hırsızların ellerinin kesilmesini emretmiştir. Fakat daha sonra Hz. Ömer, suçu işleyen kölelerin aç bırakıldığını öğrenince onlara ilgili cezayı tatbik etmekten vazgeçmiş ve 'Allah'a yemin olsun ki eğer ben, sizin onları çalıştırdığınızı ve kendilerine haram kılınmış şeyleri bile yiyecek kadar aç bıraktığınızı bilmemiş olsaydım kesinlikle had cezasını uygulardım' diyerek Müzeyneli şahsa devesinin kaç dirhem olduğunu sormuştur. 400 dirhem olduğunu öğrenince de suça sebebiyet veren Hâtıb'ın, devenin sahibine 800 dirhem ödemesini emretmiştir".¹⁷

Hız. Ömer, işlenen suçun hırsızlık kapsamına girip girmediği şüphesi ve şartların oluşmadığı gerekçesine binaen belirlenen cezayı tatbik etmemiş, bunun yerine kendi içtihadına dayanarak farklı bir uygulama gerçekleştirmiştir. Hız. Ömer'e göre hâl-i hazırda toplumun geneline etkileyen bu kıtlık ve açlık durumunun hasil olmasıyla hırsızlık suçunun tam anlamıyla gerçekleşmediği kanaati söz konusudur. Ona göre bu kanaat, özellikle kıtlık hâli, had cezasının düşmesi için tek başına yeterli bir sebeptir.¹⁸ Esasen bu gibi hadiselerde suç unsurlarının gerçekleşmemesi nedeniyle cezalar tatbik edilemez. Buna sebep ise "ızdırar hâli" yahut "mücbir sebepler"dir. Kısacası "Suç unsurlarının ortadan kalkmasıdır" ki söz konusu olayda Hız. Ömer, hırsızlığın "ızdırar hâli" sebebiyle gerçekleştiğini ve haddi gerektirecek şartların oluşmadığını düşünerek had cezasını yerinde bulmamıştır.¹⁹

Hız. Peygamber döneminde de benzer olayların ve kıtlık durumunun

¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 140.

¹⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2003), 8: 483; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'Arabî, 1933), 238-239.

¹⁸ Muhammed Mustafa Şelebi, *Ta'lîlü'l-ahkâm* (Mısır: Matbaatü'l-ezher, 1947), 63.

¹⁹ Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi", 33.

hasıl olduğu bir süreç yaşanmış ve bu durum da Hz. Ömer'in söz konusu içtihadının Hz. Peygamber'in sünnetinde de yer bulunduğunu ortaya koymuştur. Abbâd b. Şurahbîl şöyle anlatmaktadır: “Açlık ve kıtlığın hâkim olduğu o yıl Medine’de tarlalardan birisine girdim ve bir miktar başak alarak tanelerini yedim, geri kalanını da elbiseme koydum. Tam da o anda tarla sahibi çıkageldi ve beni döverek elbisemi aldı. Ben de bu durumu anlatmak üzere Rasûlullah’a gittim. Hz. Peygamber, tarla sahibine, ‘O cahil idi, sen onu eğitmedin. Karnı aç idi ama sen onu doyurmadın’ diyerek elbiselerimi iade etmesini, bununla beraber bir veya yarım vesk (ölçek) yiyecek vermesini emretti”.²⁰

Bu ve benzeri rivayetler ışığında fıkıh uleması, zaruret/mecburiyet hâlinde açlığını giderecek kadar yiyecek çalan bir kişinin bu fiilinde zarurettten dolayı hukuka aykırılık oluşmadığı için cezalandırılmasının doğru olmayacağı kanaatine sahip olmuşlar ve bu görüşlerinde ittifak etmişlerdir.²¹

Neticede Hz. Ömer suçun unsurları tam olarak oluşmadığı için ve had cezaları da en ufak şüphe durumunda düşmesi gerektiği için halifeliği esnasında baş gösteren ve bir süre devam eden kuraklık ve kıtlık nedeniyle hırsızlık suçunun cezasını uygulamamıştır. Bu durum da ilgili ayete göre verilecek hükmün mevcut şartlara binaen güncellenebileceğini veya hâl-i hazırda var olan hükmün geçici olarak askıya alınabileceğini göstermektedir.

3. Ehl-i Kitap Kadınlarıyla Evliliğe Müsaade Edilmemesi

Hz. Ömer’le özdeşleşmiş içtihatlardan birisi olan ve Kur’an’ın açık hükmünün askıya alındığının en bariz örneği gösterilen uygulamalardan birisi de halifeliği zamanında Müslüman erkeklerin Ehl-i Kitap kadınlarla evliliğine onun müsaade etmemesidir. Nitekim Kur’an’da: “(Ey Mü’minler!) İşte artık hoş, temiz ve güzel yiyecekler size helal kılınmıştır. Ayrıca Yahudiler ve Hıristiyanların kestikleri hayvanlar, pişirdikleri yemekler de size helaldir. Aynı şekilde sizin yiyecekleriniz de onla-

²⁰ Süleyman b. el-Eş’âs Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yay., 1992), “Cihâd”, 85; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen* (Riyad: Dâru’s-selâm, 2000), “Ticârât”, 67.

²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 140.

ra helaldir. (Diğer taraftan) namus ve iffet ölçüsüne bağlı kalmak, zina-ya yaklaşmamak, gizli dost tutmamak ve mehirlerini vermek şartıyla, hür-iffetli mü'min kadınlarla evlenmenizin helal oluşu gibi, sizden önce vahye muhatap kılınmış olanların (Yahudiler ve Hıristiyanların) hür ve iffetli kadınlarıyla da aynı şartları gözetmek kaydıyla evlenmeniz helaldir” (el-Mâide 5/5).²² buyrulmuş ve Müslüman erkeklerin Ehl-i Kitap kadınlarıyla nikâhlanmalarına müsaade edilmiştir.

Sahabe ve tâbiîn âlimlerinin kahir ekseriyeti anılan ayete dayanarak Ehl-i Kitap'tan kadınlarla evliliğin dinimizce sakıncalı olmadığına ittifak etmişler, ancak sahabeden İbn Ömer Ehl-i Kitap kadınlarla evlenme hususunda onlara katılmamıştır. Zira ona bu mesele sorulduğunda, “Allah Müslümanlara müşrik kadınlarla evlenmeyi haram kıldı. Ben, ‘Evlendiğim kadının rabbi İsa b. Meryem'dir’ denilmesinden daha büyük bir şirk bilmiyorum” demiş ve Ehl-i Kitap'ın da aslında müşriklerden olduğunu ifade etmiştir.²³ Diğer taraftan sahabeden Hz. Osman, İbn Abbas, Talha, Câbir b. Abdullah ve Huzeyfe, tâbiînden Hasen el-Basrî, Sa'îd b. el-Müseyyeb, Sa'îd b. Cübeyr, Mücâhid, Dahhâk, Tâvûs ve Şa'bî gibi şöhreti bilinen kimseler Ehl-i Kitap kadınlarıyla nikâhlanmanın sakıncalı olmadığını/helal olduğunu kabul etmişlerdir. Hâl böyle olunca da İbn Ömer'in aksi yöndeki kanaati çoğunluğun görüşüne muhalif olduğundan delil olarak itibar edilmemiştir.²⁴ Bazı çağdaş araştırmacılara göre ise İbn Ömer, İbn Abbas ve Atâ'dan nakledilmiş rivayetler göz önüne alınırsa, onların bu nikâhlanma çeşidini yasak olarak değil mekruh kabul ettiklerini söylemek daha isabetli görünmektedir.²⁵

Konuyla ilgili rivayet şöyledir: “Hz. Ömer, halifeliği esnasında Medâin valisi olan ve Yahudi bir kadınla evlenen Huzeyfe el-Yemân'a bir mektup yazarak Yahudi karısını boşamasını ister. Bunun üzerine

²² Meal için bkz. Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Mealî*, 141.

²³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-turâsî'l-'Arabî, 1992), 3: 324; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Mejâtilu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981), 11: 150; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm* (Kahire: Müessesetü Kurtubâ, 2000), 5: 83.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006), 3: 455-456.

²⁵ Nihat Dalgın, *İslam Hukukuna Göre Müslüman Gayr-i Müslim Evliliği*, (Samsun: Etüt Yay., 2005), 59.

Huzeyfe emri gerçekleştirilmeden önce bu evliliğin haram mı yoksa helal mi olduğunu sormak için halifeye bir mektup yazar. Hz. Ömer'in buna cevabı, 'Hayır, bu evlilik haram değil helaldir; ancak yabancı (gayr-i müslim) kadınlar tatlı dilli olup aldatıcıdırlar. Evlenmeyi kabul etmeniz hâlinde onlar sizin karılarınıza baskın çıkarlar' şeklindedir".²⁶ Bu cevâbî mektup Hz. Ömer'in Ehl-i Kitap kadınlarıyla nikâhlanmayı haram kabul etmediğinin göstergesidir. O hâlde onun Ehl-i Kitap kadınlarıyla olan nikâh bağının sona erdirilmesini istemesi bunun haram olduğu düşüncesinden ziyade siyaset gereği ve ümmetin menfaatleri bakımından daha uygun olmasındandır.²⁷ Bu düşüncelerle Hz. Ömer, zaferlerle sonuçlanan fetihler sonrasında Müslümanlara cazip gelen ve artarak devam eden bu tür evlilikleri engellemek istemiş ve bu husustaki kararında, gayr-i müslimlerden uzak durmaktan ziyade Müslümanlar için söz konusu olabilecek bir zararın önüne geçilmesi kararlılığı etkileyici olmuştur.

Konumuzun temeli olarak ifade edecek olursak, Hz. Ömer'in, hilafeti döneminde verdiği hüküm ifade eden bütün kararları hem Müslümanları etkileyebilecek muhtemel bir zararın önlenmesi, hem de önemli bir faydanın elde edilmesi kanaatiyle ortaya çıkmıştır. İşte bu kanaatine binaen ilgili (el-Mâide 5/5) ayetin hükmünün geçerliliğini kabul etse de söz konusu evlilik ruhsatını geçici bir süreyle, tedbiren kendi döneminde askıya almış,²⁸ fakat bu evliliği haram saymamıştır.²⁹ Bu durumdan hareketle denebilir ki Kur'an'daki bazı hükümler, zaman ve şartların değişmesiyle fonksiyonunu kaybedebilmekte/uygulanabileceği zamanı beklemektedir. Başka bir ifadeyle hükmün konulmasında etkili olan maslahat geçerli de olsa ortaya çıkacak fayda-zarar dengesi, ilgili hükmün uygulanabilirliğini etkileyebilmektedir. Öyleyse menfi/olumsuz sonuçlara sebebiyet verebilme veya isticmara yol açabilme ihtimali bulunduğu hükümlerin yeniden yorumlanması yani güncellenmesi ihtiyacı ortaya çıkabilir. Buradaki Hz. Ömer'e ait söz konusu

²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3: 716.

²⁷ Dalgın, *Müslüman Gayr-i Müslim Evliliği*, 67.

²⁸ Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm*, 44-45.

²⁹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm, *el-Musannef* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 7: 177.

icthâh ve uygulama da bu durumun örneklerinden birisidir. Zira ona göre Ehl-i Kitap kadınlarıyla nikâhlanma hüküm itibarıyla mevcut olsa bile zaruret-maslahat dengesi gözetilmelidir.

Böylece bu uygulamada da görüldüğü gibi daha önce tatbik edilen hüküm faydadan ziyade zarara sebebiyet verdiğinde veya mevcut uygulamaya sebep olan (zaruret, menfaat v. b.) gerekçeler ortadan kalktığında söz konusu hüküm de güncellenebilir/askıya alınabilir. Ancak neticede konuyla ilgili ayetin hükmü hiçbir şekilde ortadan kalkmış değildir. Hâliyle sonraki dönemlerde şartlar ve zamanın değişmesiyle tekrar ihtiyaç hasıl olduğunda geçici maslahatların temin edilmesi amacıyla ilgili hüküm yeniden uygulanabilir.

4. Mut'a Nikâhının Yasaklanması

Hiz. Peygamber'in, kaynaklarımızda, "muayyen bir bedel veya maddi menfaat karşılığında akdedilen muvakkat evlilik" şeklinde tanımlanan mut'a nikâhına müsaade ettiği kaydedilmektedir. Zira konuyla ilgili bir rivayette İbn Ebî Amre mut'a nikâhının İslam'ın ilk döneminde serbest olduğunu ifade etmiştir. Buna göre o yıllarda mut'a nikâhına -zaruret hâlinde- bir ruhsat olarak müsaade edilmiş, fakat daha sonra dinî hükümlerin tamama ermesi ve zaruret gerektirecek durumların ortadan kalkması nedeniyle söz konusu nikâh türü Allah tarafından yasaklanmıştır.³⁰ Mut'a nikâhına müsaade edilmesi ve yasaklanması süreci bildirilirken Hayber'in fethi, Mekke'nin fethi ve/veya Evtas gazvesi gibi farklı yer ve zamanlarda mut'a nikâhına birkaç defa izin verilip ardından tekrar yasaklandığı nakledilmektedir. İmâm Şâfi'î, "Ben İslam'da -mut'a nikâhı dışında- önce helal kılınıp ardından haram kılınan, sonra yine helal kılınıp ardından haram kılınan bir başka şey bilmiyorum"³¹ diyerek mut'a nikâhına dair hükmün belirsizliğini vurgulamaktadır.

Ayrıca konuyla ilgili nakledilen bazı rivayetlerde Hiz. Peygamber döneminde mut'a nikâhının kesin olarak yasaklanması hükmünün hiç verilmediği, dolayısıyla risalet dönemi boyunca söz konusu uygulamanın devam ettiği görülmektedir. Nitekim mut'a nikâhının geçerliliğine

³⁰ Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 4: 333.

³¹ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl* (Riyad: Dâru't-tayyibe, 1988), 2: 194.

inanan İbn Abbas'ın söylediği belirtilen, ancak kaynaklarda Hz. Ali'ye de isnat edilen, "Allah Ömer'e rahmet etsin. Eğer o mut'a nikâhını yasaklamasaydı, günaha batmış olandan (şakîlerden) başka kimse zina etmezdi"³² ifadeleri de bahse konu uygulamanın Hz. Ömer'in hilafetinden önce de var olduğunu ve onun dönemine kadar uygulandığını göstermektedir. Ancak netice olarak Ehl-i Sünnet âlimlerinin hâkim görüşüne göre mut'a nikâhı büyük ihtimalle Hayber ve/veya Mekke fethi esnasında yasaklanmıştır.³³

Hz. Ömer'in mut'a nikâhına dair içtihadı/uygulamasına geldiğimizde, çoğunlukla Hz. Peygamber'in hayattayken mut'a nikâhını yasakladığı görüşü ortaya konulsa da bu nikâhın kesin olarak Hz. Ömer tarafından yasaklanması muhtemeldir. Nitekim rivayete göre onun, "Ben Rasûlullah zamanında helal olan iki mut'ayı da yasaklıyor ve ikisi için de ceza öngörüyorum" dediği, başka bir rivayette ise "Mut'a evliliği yapan kimseyi mutlaka recmederim" dediği nakledilmiştir.³⁴

Bu rivayetler de gösteriyor ki Hz. Ömer mut'a nikâhını yasakladığına dair hükmünü bildirirken, Kur'an'ı veya Hz. Peygamber'i referans göstermemiştir. Öyleyse onun bu hükmü sadece kendi içtihadıyla ortaya çıkmakta, ayrıca Hz. Peygamber döneminde söz konusu nikâha dair kesin bir yasağın bulunmadığını da göstermektedir. Eğer Hz. Peygamber tarafından verilmiş bir yasak hükmü mevcut olsaydı, Hz. Ömer kendisine böyle bir yasak izafesinde bulunmazdı. Dolayısıyla Hz. Ömer'in söz konusu yasağı salt içtihadattan ibarettir.³⁵ Öte yandan daha önce yukarıda naklettiğimiz Hz. Ali veya İbn Abbâs'ın söylediği nakledilen, "Eğer Ömer mut'a nikâhını yasaklamasaydı, günaha batmış olandan (şakîlerden) başka kimse zina etmezdi"³⁶ sözleri de bu konudaki nihâi yasağın Hz. Ömer'e ait olduğunu kanıtlar mahiyettedir.

Ehl-i Sünnet âlimleri Hz. Ömer'in Hz. Peygamber tarafından daha önce helal kılınan bir nikâh türünü yasaklamasını tam anlamıyla izah

³² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6: 588; Kurtubî, *el-Câmi'*, 6: 216; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 4: 331.

³³ Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2009), 295.

³⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 3: 303; 6: 219; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 4: 332.

³⁵ Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri*, 300.

³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6: 588; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 4: 331.

edememişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber'in, yeri ve zamanı geldiğinde (zaruret hâlinde) açıkça mübah kıldığı ve tümüyle yasaklamadığı mut'a nikâhını Hz. Ömer'in yasaklaması onun tekfir edilmesine sebep olurdu. Yine konuyu bir şekilde te'vil etme yoluna giden Sünnî âlimler, yasağın Hz. Peygamber döneminde gerçekleştiğini ispatlamak için Câbir b. Abdullah'ın "Mut'a nikâhı Hz. Ömer'in hilafet dönemine kadar serbestti" sözünü yasaktan haberdar olmamaya hamletmişlerdir.³⁷ Sonuç olarak bu görüşü savunan âlimlere göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber tarafından konulan yasağı teyit etmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in bu konudaki yasağından habersiz olan çevreler, mut'a nikâhının ilk defa Hz. Ömer tarafından yasaklandığını zannetmişlerdir.³⁸

Netice itibarıyla mut'a nikâhı nihâi olarak Hz. Ömer tarafından yasaklanmıştır. Bu görüşe, "Hz. Ömer'in Kur'an ve Sünnet'le meşruiyeti sabit olmuş bir hüküm olan mut'a nikâhını yasaklamasına sahabenin çoğunluğu nasıl muvâfakat etmiştir?" denilerek itiraz edilse de bu itiraz cevap verilemeyeceğine dikkat çekilmiştir.³⁹ Ancak böyle bir itiraz şu şekilde cevap vermek de mümkündür: Hz. Ömer'in müellefe-i kulûb'a zekâtтан pay vermemesine, zaruret hâlinde had cezasını uygulamamasına, Ehl-i Kitap kadınlarıyla evliliğe müsaade etmemesine ve diğer sıra dışı uygulamalarına ses çıkarmayan ve onaylayan sahabe, bu konuda da aynı şekilde davranmış ve Hz. Ömer'e muvâfakat etmiştir.⁴⁰

5. Bir Mecliste Üç Talakla Boşamanın Geçerli Sayılması

Cahiliye dönemi Arap toplumunda ve İslamiyet'in ilk dönemlerinde erkekler herhangi bir sınırlama olmadan dilediklerinde eşlerini boşuyorlar ve diledikleri zaman da tekrar eşlerine geri dönebiliyorlardı. Yani boşama/talak yetkisi kocaya ait olduğu gibi boşadıktan sonra tekrar dönebilmesi için eşinin onayını almasına gerek yoktu. Bu durumda en fazla zarara uğrayanlar kötü niyetli kocaları olan kadınlardı. Çünkü boşama/talak iradesinin kullanımındaki bu serbestlik kocaların aynı an-

³⁷ Muhammed Biltacî, *Menhecü Ömer İbni'l-Hattâb fi'l-teşri'* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1970), 251-252.

³⁸ Biltacî, *Menhec*, 300.

³⁹ Biltacî, *Menhec*, 257-258.

⁴⁰ Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri*, 302.

da birden fazla kadını tek nikâh altında toplayabilmelerine ve istedikleri sayıda cariye edinebilmelerine, dolayısıyla da bu yolla hanımlardan bazılarını haksızlık yapmalarına sebep olmaktadır. Bu serbestlikten yararlanan koca, daha önce boşadığı eşine iddetini doldurmasına az bir zaman kala dönüyor ve tekrar boşayarak iddetini uzatmış oluyordu. Bu usulsüz ve kötü niyetli yöntemle tekrar tekrar başvuran kocalar, kadınların başka birisiyle evlenmesini engelledikleri gibi normal bir aile hayatı yaşamalarına fırsat verilmiyordu.⁴¹

Hız. Âişe konuyla ilgili ayetlerin vahyedilmesinden önceki uygulamalar hakkında şunları söylemiştir: “Erkek karısını dilediği kadar boşardı. Hatta yüzlerce ya da daha fazla boşamış olsa bile, iddet süresi içinde karısına döndüğü zaman, o kadın onun karısı sayılırdı. Bir gün bir adam karısına şöyle dedi: ‘Allah’a yemin ederim ki seni ne bâin talakla boşayıp kendimden uzaklaştıracağım, ne de karım olarak sonsuza dek evimde barındıracağım’ Karısı, ‘Bu nasıl olacak?’ diye sordu. Adam, ‘Seni hep boşayacağım ve her defasında iddetin dolmak üzere iken tekrar sana döneceğim’ dedi. Bu cevabı alan kadın hemen Hız. Âişe’nin yanına gitti ve kocasının yaptıklarını ona anlattı. Hız. Âişe, Hız. Peygamber gelene kadar sustu ve geldiğinde durumu kendisine anlattı. Hız. Peygamber de sükût edince, boşamayı sınırlandıran ayetler (el-Bakara 2/229-230)⁴² nazil oldu”.⁴³

⁴¹ Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl* (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1991), 81; Kurtubî, *el-Câmi’*, 4: 54-55; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 2: 339-340; Şelebî, *Tâ’lîlü’l-ahkâm*, 57.

⁴² “Erkeğin sonradan vazgeçebileceği iki boşama hakkı vardır. Bir veya iki boşama sonunda koca isterse eşini iyilikle yanında alıkoymaz, isterse güzellikle onu serbest bırakır. Eğer serbest bırakırsanız, onlara verdiğiniz mehri geri almanız sizin için helal olmaz. Fakat karı-kocanın, Allah’ın evlilik hükümlerine uyamayacakları endişesi varsa o başka! Eğer böyle bir endişe taşıyorsanız kadının mehrinden bir kısmını veya herhangi bir malı kocasına vererek boşanmasında iki taraf içinde sakınca yoktur. İşte bunlar Allah’ın belirlediği ölçüler, sınırlardır. Sakın bu ölçüleri/sınırları ihlal etmeyin. Zira Allah’ın belirlediği ölçüleri ihlal edenler günahkârların ta kendileridir. Şayet koca, karısını üçüncü kez boşarsa, artık bundan sonra bu kadın ona helal olmaz. Ancak boşanan kadın başka bir erkekle evlenir, o koca da kendisini boşarsa, (iddet süresi sona erdikten sonra) önceki kocasıyla -Allah’ın emirlerine uyarak geçinebileceklerini ümit ediyorlarsa- tekrar evlenmelerinde bir sakınca yoktur. İşte bunlar Allah’ın açıkça ortaya koyduğu hükümlerdir; fakat bunu (evlilik ve ailenin kıymetini) bilen insanlar anlar.” Meal için bkz. Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali*, 72.

⁴³ Ebü İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yay.,1992), “Talak”, 16.

Fıkıh ulemasının çoğunluğunun ittifakına göre bu ayetlerde sözü edilen boşamalardan her biri ayrı bir temizlik (tuhr) döneminde olmak üzere ayrı ayrı telaffuz edilmesi durumunda geçerlidir ve bu üç boşamanın ardından eşler arasındaki nikâh bağı sona erer.⁴⁴ Ancak bu radaki ihtilaf üç talak ifadesinin tek celsede ve peşpeşe kullanıldığında boşamanın gerçekleşip gerçekleşmediği, eğer boşama gerçekleşmişse bunun tek talak mı (ric'i talak) yoksa üç talak mı (bâin talak) olduğu meselesindedir. Esasen Kur'an, (en-Nisâ 4/34-35. ayetler⁴⁵ uyarınca) mü'minlerden eşlerini boşamaya en son çare olarak başvurmalarını istediği gibi bu hususta teennî ile hareket edip aceleci davranılmamasına ve konuyla ilgili yukarıdaki ayette (el-Bakara 2/229-230) de belirtildiği üzere üç talak hakkının bir defada kullanılmamasına özellikle dikkat çeker.⁴⁶

Tâvûs kanalıyla İbn Abbas'tan nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekr dönemleri ile Hz. Ömer'in hilafet döneminin ilk iki yılında tek celsede telaffuz edilen üç talak tek talak sayılmıştır. Ancak Hz. Ömer bu tür boşamanın yaygınlaştığını görünce, "Bu insanlar, düşünüp taşınarak yapmaları gereken bir işi aceleye getirir oldular. Bu şekilde boşamayı onların aleyhine olacak şekilde geçerli saysak ne dersiniz?" demiş ve tek celsede telaffuz edilen üç talak geçerli kabul etmiştir.⁴⁷ Sahabe de yapılan istişareler neticesinde söz konu-

⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 4: 55.

⁴⁵ "Kocalar, karılarının amiri/reisi konumundadır. Çünkü Allah erkeklere kadınlardan daha fazla hak ve yetki vermiş bulunmakta, ayrıca erkekler evlenirken eşlerine mehir vermekte, evlendikten sonra da hane halkının geçim masraflarını üstlenmektedirler. İyi kadınlar kocalarına karşı itaatkârdırlar. Ayrıca onlar kocalarının yokluğunda Allah'ın korunmasına yönelik emri uyarınca iffet ve namuslarını korurlar. Dik başlılık ve hırçınlığından yıldıgımız, yuvayı yıkacağından kaygılandığımız karılarımıza gelince, onlara ilkin öğüt verin. Öğüt fayda etmezse onları yataklarında yalnız bırakabilirsiniz. Bununla da yola gelmezlerse onlara tokat atabilirsiniz. Ama eğer size itaat ederlerse onları cezalandırmak için bahane aramayın. Şüphesiz Allah çok yücedir, büyüktür. (Ey Veliler!) Karı ile koca arasındaki anlaşmazlığın boşanma noktasına varacağından endişe ederseniz, o zaman erkeğin ve kadının ailelerinden birer arabulucuyu göreve çağırın. Şayet arabulucular anlaşmazlığı iyi niyetle çözüme kavuşturmak isterlerse Allah da (onlar vesilesiyle) karı-kocayı uzlaştırır. Şüphesiz Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır." Meal için bkz. Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Mealî*, 118.

⁴⁶ Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi", 46.

⁴⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 6: 391-392; Kurtubî, *el-Câmi'*, 4: 61-62.

su uygulamayı bu hâliyle uygun görünce hüküm bu şekilde uygulamaya başlamıştır.

Hız. Ömer aceleyle, düşünülmeden yapılan ve istismara açık olan gelişigüzel boşamanın önüne geçmek için bu önlemi uygulamaya koymuş, bu, o devir için uygun bulunmuş ve herkesçe kabul görmüştür. Daha sonra teşekkür eden dört mezhebin imamları da bu uygulamayı esas alarak aynı anda yapılan üç boşamanın üç talak olarak vaki olacağı şeklinde mezhep görüşlerini belirtmişlerdir.⁴⁸

Konuyla ilgili başka bir değerlendirmeye göre Hız. Ömer'in şûra heyetiyle istişaresinin neticesinde onların da onayıyla, aldığı bu kararın "nassla sabit olmuş bir hükmün maslahat gereği değiştirilerek yeni bir hükmün vaz' edilmesi" şeklinde anlaşılması isabetli bir yaklaşım değildir. Çünkü Hız. Ömer, insanların nass çerçevesinde belirlenmiş bulunan boşama prosedürünün dışına çıkarak, eşlerini bir talakla boşayabilecekleri hâlde aceleci davranarak üç talakı bir defada zikretmek gibi bir alışkanlık kazanmaları ve bunun da yaygınlaşması üzerine geçici cezâî/caydırıcı bir tedbir olarak aynı anda üç boşamayı üç talak olarak kabul etmek istemiş, şûra heyeti de onun görüşünü isabetli bulmuştur. Zira Hız. Ömer'in konuyu istişare ettiği sırada sarf ettiği sözler de buna delalet etmektedir. Buna göre aynı anda üç boşamayı üç talak kabul etmek, delilden hareketle ulaşılan hukukî anlamdaki kesin sonuç değildir. Buradaki asıl amaç insanları nassın öngördüğü boşama prosedürüne uymaya zorlamaktır. Yani aslı hükmü korumak ve böyle bir müeyyide ile bunu zorunlu kılmaktır.⁴⁹

Netice itibariyle Hız. Ömer son derece hassas olunması gereken bir konuda insanların ciddiyetsiz bir şekilde ve düşünmeden/fevri hareket etmelerini, nassın dışına çıkarak kendilerine tanınan genişliği istismar etmelerini ve bunun da yaygınlık kazanmasını engellemek istemiştir. Bu sebeple, devlet başkanlığı sıfatıyla kendisine tanınan yetkiye dayanarak ve sahabenin istişaresi gereği caydırıcı bir müeyyide olarak bir defada kullanılan talak ifadesinin üç talak sayılmasını kararlaştırmıştır. Çünkü bu karara sebebiyet verenler, evlilik gibi kutsal bir kurumun esaslarını hiçe saymışlar ve Allah'ın en sevmediği helal olarak ni-

⁴⁸ Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu*, 224.

⁴⁹ Köse, "Hız. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi", 47.

telenen, fakat ihtiyaç olduğunda huzurun sağlanması için izin verilen boşama yolunu gereksizce istismar etmişlerdir. Talak hakkını sorumsuzca yerine getirirken de aynı anda üçünü birden kullanmışlar ve Hz. Peygamber'in deyimiyle, Allah'ın kitabıyla oynamışlardır. İşte bu yüzden Hz. Ömer, nassın gerektirdiği hükmün değiştirilmesi için değil daha iyi uygulanabilmesi için ve cahiliye dönemindekine benzer, kadın istismarlarının önüne geçebilmek maksadıyla geçici ve zecrî/caydırıcı olmak üzere bu uygulamayı gerçekleştirmiştir.⁵⁰

Sonuç

Hiz. Ömer, Kur'an ayetlerinin tefsir ve tatbikinde öncelikle dinin genel amaçlarına uygunluğunu göz önünde bulundurmuş ve nasslardan ulaştığı sonuçları bu amaçlar doğrultusunda uygulamıştır. Son dönemdeki Kur'an ve tarihsellik konulu tartışmalarda özellikle Hiz. Ömer'in müellefe-i kulüb'a zekâttan pay vermemesi, Ehl-i Kitap kadınlarla evliliğe izin vermemesi, bazı durumlarda hırsızın elini kesmemesi gibi içtihatlarına atıfta bulunulduğu görülmektedir. Fakat onun bu yaklaşımı üzerinde yeterince durulmamış, aksine Hiz. Ömer'in söz konusu içtihat ve uygulamaları, ya Kur'an ahkâmının "tarihsel"liğini ispat iddiasının lehine ya da bunun tersi biçiminde kullanılmıştır.

Yukarıda ele alınan söz konusu uygulamalar bağlamında Hiz. Ömer'in bazı ayetlerdeki hükümleri askıya aldığı inkâr edilemez bir gerçektir; ancak burada önemli olan askıya alma fiilinden öte bu fiili doğuran temel sebeptir. Bizce bu temel sebep Hiz. Ömer'in dinî-ahlâkî yaşantıya dair hükümler söz konusu olduğunda, elde edilecek menfaat/maslahat durumunu gözetmesi ve şartların gerektirdiği ölçülerde Kur'an ahkâmının güncellenebileceğine olan inancıdır. Bu gerçeği özellikle Ehl-i Kitap kadınlarla evlilik ve mut'a nikâhıyla ilgili yasak hükmünden anlamak mümkündür. Öte yandan Hiz. Ömer'in birer istihsan örneği sayılabilecek içtihatları, nasslarla sabit olan hükümleri ilga/iptal niteliği taşımamakta, aksine söz konusu hükümlerin canı, malı, nesli muhafazayla ilgili temel dinî maksatlar ve aynı zamanda olgusal/toplumsal ihtiyaçlar çerçevesinde yeniden tefsir ve tatbik edilmesi denebilecek bir hususiyet içermektedir.

⁵⁰ Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu*, 227-228.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm. *el-Musannef*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Bariş, Mustafa Necati. "Câhiliyeden Hz. Ömer Döneminin Sonuna kadar Yargı". Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Meâlimü't-tenzîl*. Riyad: Dâru't-tayyibe, 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2003.
- Biltacî, Muhammed. *Menhecü Ömer ibni'l-hattâb fi't-teşrî'*. Kahire: Dâru's-selâm, 1970.
- Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Ahkâmu'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1992.
- Çeker, Orhan. "Prof. Dr. Saffet Köse'nin 'Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış' Başlıklı Makalesi Üzerine Bazı Mülahazalar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7. (2006) 53.
- Dalgın, Nihat. *İslam Hukukuna Göre Müslüman Gayr-i Müslim Evliliği*. Samsun: Etüt Yayınları, 2005.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Emîn, Ahmed. *Fecru'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'Arabî, 1933.
- Gezgin, Ali Galip. *Özgün Bir Kur'an Yorumu -Hz. Ömer Örneği-*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. Kahire: Müessesetü Kurtubâ, 2000.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*, Riyad: Dâru's-selâm, 2000.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Kâhire: Mektebetü'l-hancî, 2001.
- Kallek, Cengiz. "Müellefe-i Kulûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 475. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'î'u's-sanâ'î fi tertîbi's-şerâ'î'*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1986.
- Koçak, Muhsin. "Hz. Ömer ve Fıkıhı". Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1988.

- Köse, Saffet. “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7. (2006): 18-48.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2006.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Öztürk, Mustafa. *Kur’an-ı Kerim Meali -Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *Mefâtihu’l-ğayb*. Beyrut: Dâru’l-fikr, 1981.
- Serahsî, Şemseddîn. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1989.
- Suyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü’l-mensûr fi’t-tefsir bi’l-me’sûr*. Kahire: Merkezü hicr, 2003.
- Şahin, Davut. “Hz. Ömer’in Kur’an Anlayışı ve Yorum Yöntemi”. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- Şelebî, Muhammed Mustafa. *Ta’lîlü’l-ahkâm*. Mısır: Matbaatü’l-ezher, 1947.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’an*. Kahire: Merkezü’l-bühûs ve’d-dirâsâti’l-‘Arabiyyeti’l-İslâmiyye, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tüccar, Zülfikar. “Hutay’e”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18: 424. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Vâhidî, Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed. *Esbâbü’n-nüzûl*. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1991.